

Nyíri Kristóf

Bevezetés:

A mobiltelefon 2005-ben – hol tartunk ma?*

A következő írások a *Kép, gondolat és tudás a mobilkorban* című, 2005. április 28. és 30. között tartott budapesti konferencián elhangzott előadások átdolgozott és szerkesztett változatai. Ez volt az ötödik nemzetközi konferencia, amelyet a T-Mobile Magyarország és a Magyar Tudományos Akadémia közös interdiszciplináris társadalomtudományi projektjének keretén belül tartottunk. A T-Mobile Magyarország által kezdeményezett kutatás 2001 januárjában indult. A cél az volt, hogy széleskörű, filozófiai megalapozottságú rálátást nyerjünk a mobiltelefon által kielégített kollektív és egyéni igényekre, illetve az általa a társadalomban és az egyének életében előidézett változásokra.

2001-ben a mobiltelefon már meghódította a világ egy részét. Elterjedtsége világszerte 16%-os Nyugat-Európában már 70%-os volt, ám jelentős különbségekkel az egyes országok között: Németországban jóval alacsonyabb, Skandináviában pedig kiemelkedően magas volt a mobiltelefont használók aránya. Észak-Amerikában az elterjedtség 42%-os volt, s abban az időben a tipikus amerikai kutató még könnyen össze tévesztette a mobiltelefont a vezeték nélküli kapcsolatra képes PDA-val. Ugyanakkor persze James Katz a Rutgers Egyetemen már 1999-ben olyan konferenciát szervezett, amely 2002-ben a mobil telefonía és társas viselkedés témájában a máig legjelentősebb kötet megjelenését eredményezte.¹ Ami Magyarországot illeti, a mobiltelefon elterjedtsége 2001 januárjában 21%-os volt, már megjelent a GPRS lehetősége, az MMS-t pedig a következő év elején vezették be.

2006 januárjában, a magyarországi felhasználók aránya 90% fölért. 2005 végén világszerte majdnem kétmilliárd ember használt mobiltelefont, ami 31%-os elterjedtséget jelent. A 2004-ben eladott majdnem 700 millió mobiltelefonból körülbelül 250 millióban beépített fényképezőgép volt, miközben összesen csak körülbelül 80 millió digitális fényképezőgépet adtak el abban az évben. Ezek az önmagukban is lenyűgöző adatok jelzik: alapvető változások következtek be a területen. Az alábbiakban ezeket a változásokat fogom röviden bemutatni a következő alcímek alatt: a digitális szakadék mítosza, változó udvariassági szabályok, a mobiltelefon a domináns médiummá válik, gyermekkor új hangnemben, s a *társadalomtudományok átalakulása*. Ezen témák közül a *Mobil Understanding* kötetben közölt írások különösen az utóbbi hárommal foglalkoznak.

* Az írás a *Mobile Understanding: The Epistemology of Ubiquitous Communication* című kötet (Vienna: Passagen Verlag, Feb. 2006) bevezetője, utalásai a kiadványban megjelent tanulmányokra vonatkoznak. A rovatban közölt további három tanulmányt Nyíri Kristóf javaslata alapján válogattuk a kötet anyagából. Közlésükért köszönetet mondunk a szerkesztőnek, Nyíri Kristófnak és a szerzőknek.

¹ James E. Katz és Mark Aakhus (szerk.), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

A DIGITÁLIS SZAKADÉK MÍTOSZA

Ma Afrikában átlagosan kilenc mobiltelefon jut száz emberre, a Kongói Demokratikus Köztársaságban pedig mindössze kettő. Noha ezek a számok alacsonynak tűnnek, tudnunk kell, hogy a világ szegény országaiban több ember használ egy-egy telefont. Ráadásul a mobiltelefon gazdasági előnyei ezeken a helyeken kétszer akkora, mint a gazdag világban. Ahogy egy brit tanulmány a közelmúltban kimutatta², ha egy tipikus fejlődő országban tízzel nő a száz emberre jutó mobiltelefonok száma, az a GDP 0,6 százalékos növekedését hozza magával. A mobiltelefon csökkenti és nem szélesíti az úgynevezett digitális szakadékot: a mobilok eloszlása sokkal kevésbé egyenlőtlen, mint például az interneté. Emellett általánosságban azt mondhatjuk, hogy a digitális szakadékot sokkal könnyebb áthidalni, mint az azt okozó gazdasági szakadékot, vagy mint amennyire az írástudatlanság szakadékát a történelem során bármikor. Végeredményben a digitális szakadék nem több pusztán mítosznál. Adjunk billentyűzetet és képernyőt egy gyereknek, s az írástudatlanság múlt idejűvé válik. Adjunk a hátrányos helyzetű, alig írástudó embernek internet-hozzáférést, és nemsokára kis virtuális üzleti vállalkozást indít. Alexander Gerschenkron az ötvenes évek közepén írt és mára klasszikussá vált, a *Gazdasági elmaradottság történelmi perspektívában* (Economic Backwardness in Historical Perspective) című tanulmányában³ azt állítja, hogy a fejletlen országok úgy tudnak felzárkózni, ha közvetlenül átvesszik a legfejlettebb technológiát, s nem mennek keresztül a közbeeső szakaszokon. Ezt az állítást ma empirikus bizonyítékok teljes mértékben alátámasztják. A legfejlettebb mai kommunikációs és információs technológia (ICT) a mobil telefonía, s örömmel jegyzem meg, hogy a mobiltelefon mint a gazdasági fejlődés elősegítője a fejlődő országokban – Jonathan Donner munkáinak köszönhetően⁴ – hangsúlyosan jelen volt a budapesti konferencia-sorozaton.

VÁLTOZÓ UDVARIASSÁGI SZABÁLYOK

2001-ben a mobiltelefon maga volt az udvariatlanság megtestesítője. Ha az embernek volt mobilja, az a rossz ízlés biztos jelének számított. Akkoriban meglehetősen lenézéssel csak „bunkófonnak” hívtuk a mobilt – ezt a szót bizony már régen nem hallottam. Robin Dunbar angol evolúciós pszichológus, akinek a nyelv eredetéről alkotott elmélete – a pletyka mint a társas kapcsolatok ápolásának eszköze⁵ – időközben a mobilkommunikációs társadalomtudományi kutatások egyik legfontosabb kiindulópontja lett, 2002-ben arról beszélt a budapesti konferencián, hogy a férfiak, a nőkkel ellentétben,

² Lásd a *The Economist* 2005. márc. 12-iki számának beszámolóját Leonard Waverman (London Business School) kutatásáról.

³ Alexander Gerschenkron, „Economic Backwardness in Historical Perspective” (1952), *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays* c. kötetében, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962, 9. o.

⁴ Lásd Donner tanulmányait: „What Mobile Phones Mean to Rwandan Entrepreneurs”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics* c. kötetben, Vienna: Passagen Verlag, 2003, és „The Mobile Behaviours of Kigali’s Microentrepreneurs: Whom They Call... and Why”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication* c. kötetben, Vienna: Passagen Verlag, 2005.

⁵ Lásd Robin I. M. Dunbar, *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

hajlamosak jól látható helyre tenni a mobiljukat – mintegy szexuális felhívásként.⁶ Ha ez igaz, nem beszélhetünk éppen kifinomult viselkedésről. Persze a fő problémát akkoriban a hagyományos kommunikációs minták felborításában láttuk: a szemtől szembeni beszélgetéseket megzavarta a harmadik, telefonon hívó fél, a távol levő partnerrel folytatott csevegést nyilvános helyen bárki hallhatta, és persze az ember állandóan elérhetővé vált. Tanulmányok egész áradata foglalkozott a témával – néhány a legfontosabbak közül éppen Budapesten került a nyilvánosság elé.⁷ Ezek az időtálló, értékes tanulmányok elméleti tanúságként szolgálnak a társadalmi kommunikáció-történet egy különleges, átmeneti korszakáról. Ez a korszak, úgy vélem, mára lezárult. Bár még valóban előttünk áll a feladat, hogy mind kulturálisan, mind pszichológiai szempontból feltérképezzük a nyilvános mobiltelefon-használat következtében egymásba érő társadalmi terek használatát és megtanuljuk az állandó elérhetőség miatt napirendünket folyamatosan átalakítani, a mobiltelefont ma már általában nem érezzük az udvariatlanság forrásának. Éppen ellenkezőleg. Mivel mára a mobiltelefon vált az uralkodó kommunikációs eszközzé, akkor vagyunk bosszúsak, ha valakit nem tudunk szóban vagy sms-ben elérni, amikor éppen eszünkbe jut. Ma az számít igazán udvariatlannak, aki – vagy azért, mert nincs mobiltelefonja, vagy mert nem kapcsolja be, vagy mert nem nézi meg elég gyakran az üzeneteit – nem elérhető mobilon. Az ilyen embert ma már nem tekintjük társas lénynek, hiszen kivonja magát az emberi kommunikáció normális folyamából.

A MOBILTELEFON AZ URALKODÓ MÉDIUM

A mobiltelefon egyszerre teszi lehetővé a hang- és szöveges üzeneteket, az MMS-t és az emailt, és jó úton halad afelé, hogy a vásárlás, a banki szolgáltatások, a repülőjegy-rendelés és a reptéri becsekkelés természetes felülete legyen. Egyértelmű tehát, hogy a mobil a közvetített kommunikáció legfontosabb eszközévé válik. Különlegességét tovább fokozza, hogy nemcsak emberek között kommunikál, hanem emberek és intézmények, sőt, emberek és gépek között is. A mobiltelefon továbbá a „többes számú egyes számú” értelemben is uralkodó médiummá, azaz médiává válik – úgy, mint tömegmédia és úgy is, mint új média. A „tömegmédia” kifejezés az 1920-as években született, amikor az országos rádióadók, a nagy példányszámú lapok és a magazinok megjelentek. A kifejezés arra a médiára vonatkozik, amely nagyszámú közönséget ér el nyomtatott sajtó, filmek, rádió, televízió és legújabban a World Wide Web segítségével. A World Wide Web az „új média” névvel illetett eszközök csoportjába is beletartozik.

⁶ R. I. M. Dunbar, „Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak?”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *Mobilközösség – mobilmegismerés* c. kötetben, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002, 55–66. o.

⁷ Nicola Green, „A közösség újrameghatározása: Magánszféra és számonkérhetőség”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *Mobilközösség – mobilmegismerés* c. kötetben, 41–54. o.; James E. Katz, „A Nation of Ghosts? Choreography of Mobile Communication in Public Spaces”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *Mobile Democracy* c. kötetben, 21–31. o.; Joachim R. Höfllich, „Part of Two Frames: Mobile Communication and the Situational Arrangement of Communicative Behaviour”, uo., 33–51. o.; Ronald E. Rice – James E. Katz, „Mobile Discourtesy: National Survey Results on Episodes of Convergent Public and Private Spheres”, uo., 53–64. o.; Kenneth J. Gergen, „Self and Community in the New Floating Worlds”, uo., 103–114. o.; Raimondo Strassoldo, „The Meaning of Localism in a Global World”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *A Sense of Place* c. kötetben, 43–59. o.; Chantal de Gournay – Zbigniew Smoreda, „Space Bind: The Social Shaping of Communication in Five Urban Areas”, uo., 71–82. o.; Kathleen M. Cumiskey, „‘Can you hear me now?’ Paradoxes of Techno-Intimacy Resulting from the Public Use of Mobile Communication Technology”, uo., 151–158. o.; Joachim R. Höfllich, „A Certain Sense of Place: Mobile Communication and Local Orientation”, uo., 159–168. o.; Lyn-Yi Chung – Sun Sun Lim, „From Monochronic to Mobilechronic: Temporality in the Era of Mobile Communication”, uo., 267–280. o.

Az ilyen eszközök legfontosabb jellemzője, hogy személyre, egyedi igényekre szabott, alulról jövő tartalmat kínálnak – vagyis az interaktivitásra épülnek. Egyértelmű tehát, hogy a mobiltelefon az új média legtisztább példája. Interaktív, hiszen elsődleges feladata az emberek közötti kapcsolattartás mellett pontosan az interaktivitás. Emellett pedig tömegmédia is, vagy hamarosan az lesz: az emberek engednek a mozgás közbeni tévézés (és persze rádióhallgatás vagy újságolvasás) csábításának.

GYERMEKKOR ÚJ HANGNEMBEN

A mobiltelefonok terjedése a legnagyobb hatással a fiatalok korosztályára van. S ahogy az egészen kicsi gyerekek között is nő a mobilt használók aránya, a figyelmeztető hangok is felerősödnek – 2005 elejére már szinte rikoltoztak. Az ellenzők kedvenc rémképe, hogy a gyerekek annyira hozzászoknak a közvetített kommunikációhoz, hogy nem tanulnak meg teljes értékű, szemtől szembeni kommunikációt folytatni, vagy elveszítik az erre való képességüket. Ez persze nyilvánvaló badarság. A gyerekek használják, körbeadják a mobiltelefonokat, játszanak velük, a szemtől szembeni társas terüket szervezik segítségükkel. Emellett a telefont nyilvánvalóan arra is használják, hogy egymással kommunikáljanak, ami igencsak örömteli fejlemény. A mindenütt jelenlévő kommunikáció mélyen emberi igényt elégít ki, s egy gyerek különösen megszerzeni, ha nincs lehetősége a kapcsolattartásra. A 2005-ös budapesti konferencia nagy figyelmet szentelt a témának. Emellett néhány előadás azt az új tanulási környezetet elemezte, amely annak következtében alakulhatott ki, hogy nemcsak elszórt információkhoz juthatunk hozzá, hanem bárhol és bármikor összefüggő tudáshoz – s ez a tanulási környezet nemcsak a gyerekeknek újdonság, hanem mindannyiunk számára az. Idézzük fel Dewey érvét – a kötetben megjelenő tanulmányában Mike Sharples részletesen ki is fejti –, miszerint azért van szükségünk iskolákra, mesterséges tanulási környezetre, mert a fiatalok nem mozoghatnak szabadon a felnőttek világában, s így nem tanulhatnak tőlük spontán módon.⁸ Úgy tűnik, hogy ez az állapot ma gyorsan változik. Ma az a médium, amiben a fiatalok játszanak, kommunikálnak és tanulnak, egyre inkább meg egyezik azzal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak, üzletelnek és szórakoznak. A mobiltelefon egyértelműen organikus tanulási környezetet teremt.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÁTALAKULÁSA

Mivel a mobiltelefon vált az uralkodó médiummá, ma már nem úgy tekintünk rá, ahogy 2001-ben, mint a társadalomtudományok egzotikus kutatási területére. Ehelyett azáltal, hogy a társadalomkutató kommunikációs környezetévé vált, a mobiltelefon a társadalomtudományokat magukat is átalakította. A magyar társadalomtudomány ezt az átalakulást illetően helyzeti előnyben volt: az országban már a húszas és harmincas években is nagy érdeklődés mutatkozott a kommunikációs technológiáknak az embe-

⁸ Magam is érintettem ezeket a témákat két korábbi tanulmányomban: "Towards a Philosophy of Virtual Education" (a Marilyn Deegan és Harold Short által szerkesztett *DRH 99* c. kötetben, London: King's College, 2000, 107–131. o.) és "Towards a Philosophy of M-Learning" (az M. Milrad és munkatársai által szerkesztett *Wireless and Mobile Technologies in Education* c. kötetben, Los Alamitos, CA: IEEE Computer Society, 2002, pp. 121–124).

rekre és a gondolatokra gyakorolt hatása iránt. Elég talán, ha Balogh Józsefnek a néma olvasást vizsgáló munkáira utalok, vagy Hajnal István paleográfus és Balázs Béla film-esztéta hatására McLuhan torontói körére.⁹ Ahogy azt a *Mobil demokrácia* című kötet előszavában írtam, amikor McLuhan gondolatai az 1960-as évektől kezdve megjelentek Magyarországon, akkor valójában nem újdonságot jelentettek, hanem szinte hazakerkeztek. Amikor a T-Mobile 2001-ben elindította a *XXI. század kommunikációja* című projektet, a magyar társadalomtudomány, különösen a magyar filozófia készen állt arra, hogy ott folytassa a nagyszabású kutatást, ahol Hajnal az ötvenes évek elején abbahagyta. Kondor Zsuzsanna kollégám és jómagam is felhasználjuk Hajnalt tanulmányainkban, emellett Demeter Tamás és én is érintjük Balogh munkáit. Hadd emeljek itt ki néhány olyan elemet a *Mobil Understanding* kötetből, ahol az általam a társadalomtudományok átalakulásának nevezett jelenség különösen feltűnő: Maurizio Ferraris lenyűgöző mobiltelefon-filozófiája Derrida nyomdokain halad, Brook – többek között – Dennett, Dretske és Putnam elméleteit használja, Preston és Hrachovec Wittgensteinhez fordul, Sharping Deweyt eleveníti fel, emellett Gordon Paskot és Michael Cole-t hasznosítja, Benedek Hannah Arendttel száll vitába, Mifsud Vygotsky, J. J. Gibson, Hans-Georg Gadamer és Clifford Geertz munkáihoz nyúl vissza, Peschl Popper és Kuhn érveit említi, Srivastava Polányi Mihály, Roland Barthes, Jean-Paul Sartre és Jacques Lacan elméleteit alkalmazza, Richard Coyne és Martin Parker Derridát, Saussure-t, Wittgensteint, Rousseau-t és Kantot idézi, Kato Gregory Bateson, Margaret Mead és Walter Benjamin munkáira utal, Ganea és Necula Roman Jakobsont, Kari Böhler és Bronislaw Malinowskit aknázza ki, Katz Peter L. Berger, Gabriel Marcel, Walter Benjamin, Oswald Spengler és Lewis Mumford munkáira épít, végül Bertschi Max Weberre – és Katzra – alapoz. Véleményem szerint ez a kötet nagy előrelépést jelent afelé, hogy a mobiltelefon a társadalomtudományok bevett témája és fontos fogalmi környezete legyen.

A *Kép, gondolat és tudás a mobilkorban* című konferencián tizennyolc kutató tartott plenáris előadást. A párhuzamos szekciókban mintegy negyven előadás hangzott el. Lehetetlen lett volna mindegyiket belevenni a *Mobil Understanding* kötetbe. Az összeállítás, csakúgy, mint a konferencia, Ian Hacking, majd Demeter Tamás előadásával kezdődik. Mindketten fenntartásokkal viseltetnek a mobiltelefon korszakalkotó jelenségét hangsúlyozó nézetek iránt. Ezzel szemben a kötetet záró két írás, Katz, illetve Bertschi tollából, azt állítja, hogy a mobiltelefonnak hatalmas lelki és kulturális jelentősége van. Hacking különösen azt emeli ki, hogy képtovábbbító eszközként a mobil sokkal inkább konzervatív, semmint forradalmi erő, míg a Kato, illetve a Döring és munkatársai által írt esszék ettől eltérő képet sugallnak. Brook és Preston úgy gondolja, hogy a mobiltelefon nem változtat lényegesen kognitív felépítésünkön, ezzel szemben Kondor és jómagam is úgy véljük, hogy pontosan ezt teszi. Peschl és Srivastava azt a kérdést teszi fel, hogy a digitális hálózati környezetben hogyan tartható fenn, sőt, hogyan javítható – szemben a felszínes információszerzéssel – a mélyebb megértés lehetősége, míg én emellett érvelek, hogy ez a környezet legalább segíthet abban, hogy megszabaduljunk a „mélység” hamis filozófiai ideáljától.

Szakács Judit fordítása

⁹ Lásd "From Palágyi to Wittgenstein: Austro-Hungarian Philosophies of Language and Communication" c. tanulmányomat a Peter Fleissner és Nyíri Kristóf által szerkesztett *Philosophy of Culture and the Politics of Electronic Networking* c. kétkötetes összeállítás első kötetében: *Austria and Hungary: Historical Roots and Present Developments*, Innsbruck: Studienverlag / Budapest: Áron Kiadó, 1999. Digitális hozzáférhetőség: http://www.hunfi.hu/nyiri/Palagyi_to_Wittgenstein.pdf.

Az Időmegállító

Ian Hacking

Kommunikációs műfajok, információs műfajok

Mielőtt belevágnánk a „mobilkorról” szóló megfigyelések, információk, ötletek és elmékedések tárgyalásába, fel szeretném tenni a kérdést: vajon milyen hosszú távú hatással vannak ránk az új kommunikációs módok? Hogyan változtatják meg önképünket a mobiltelefonok újabb és újabb generációi? Milyen hatással lesznek arra, akik vagyunk és arra, hogy mint faj mivé válunk? Lesz-e egyáltalán ilyen hatásuk? Ahhoz, hogy megfelelő távlatokban szemlélhessük a problémát, idézzük fel, hogy néhány korábbi kommunikációs műfaj milyen változásokat idézett elő az emberi fajban. Hiszen ha a kommunikációs műfajokat vizsgáljuk, igen hasznos lehet végignézni a kommunikációs találmányok emberi történelmének nagy körképét.

Az emberiség a beszéd feltalálása által vált emberré. Ha elfogadjuk Descartes és Chomsky elméletét, akkor az emberi faj nem több beszélő állatnál. Van itt azonban egy apró különbség: én a beszédre beszélek, ők a nyelvhasználat kifejezést kedvelik. Számos módon használhatjuk a nyelvet. A siketek jelnyelve pontosan olyan jól működik, mint a hangzó nyelv – sőt, néhány célra még jobban meg is felel, mint a hang. Emellett a hatvanas évekből ismerjük a párizsi dogmát, miszerint az írás a beszédnél alapvetőbb. Avagy ott van a privát nyelv tétele, amelyet a legtisztábban Hobbes dolgozott ki, miszerint a nyelv elsődleges célja az emlékezet segítése, a második legfontosabb célja pedig az, hogy az ember agyában már megfogalmazott gondolatokat közvetítse másoknak. Ebben a megközelítésben a gondolat megszületése megelőzi annak kimondását. Nem akarok ezekkel a tételekkel vitatkozni. Azt is tiszteletben tartom, hogy a siketek révén bepillantást nyerhettünk a nyelv működésébe. Mindentől függetlenül azonban látnunk kell: a hang volt előbb. Ezen a médiumon keresztül találtuk fel a nyelvet, s így váltunk emberré. És ne feledjük: a hang a mobiltelefonok eredeti médiuma.

Az írás feltalálása két emberi képességre is nagy hatással volt: megnövelte információátviteli kapacitásunkat, és nagyot lendített az időben és térben való kommunikáció képességén. Az írás tette lehetővé a logikának nevezett dolog létrejöttét is. Ahhoz, hogy egy érvelés formájáról fogalmat alkossunk, hogy lássuk deduktív érvényességét, le kell azt írunk. Arisztotelészt tartjuk számon az első logikával foglalkozó tudósként. Ő is csak úgy dolgozhatta ki felismeréseit, hogy képes volt a logikai formák megjelenítésére – ehhez pedig szüksége volt az írásra. Természetesen okfejtés és érvelés azokban a civilizációkban is létezik, amelyek nem találták fel az írást. Az antropológusok úgy találják azonban, hogy ezekben a kultúrákban az érvelésmódok különböznek az írással rendelkező civilizációkétól – néha jobbak azoknál, néha rosszabbak, de mindenképpen mások. Azonban ha már feltaláltuk a logikát, úgy tűnik, az érvelés az emberi lét esszenciájának fontos elemévé vált. A gondolkodó lény eltöprengett saját gondolkodásán és racionális állatként azonosította magát. Csak az írással rendelkező civilizációk tarthatták a gondolkodást identitásuk ennyire alapvető részének. Lehet, hogy